

GREGOR TOMC

PLANIRANJE V JUGOSLAVIJI – MED PLANIRANJEM BODOČNOSTI IN URESNIČEVANJEM VIZIJE

Avtor je prikazal faze v razvoju vizionarskega planiranja v povojnem razvoju Jugoslavije – stalinizma, geneze samoupravljanja, laissez-faire socializma in globalnega samoupravljanja. Ta razvoj je mogoče razumeti kot stalno nihanje Partije med učinkovitostjo globalnega socialnega sistema in ohranjanjem monopolne politične vladavine. Avtor skuša pokazati, da gre za »zero-sum game«, kjer večja vloga avtonomnih družbenih pozicij zmanjšuje vlogo Partije, in obratno.

The author describes the basic stages in the development of visionary planning in Yugoslavia – stalinism, genesis of self-managment, laissez-faire socialism and global self-managment. This development can be understood as a constant oscillation of the Party between efficiency of the global social system and maintenance of monopoly on political rule. The author attempts to show, that it is a »zero-sum game« in which a greater role of autonomous social positions diminishes the role of the Party, and vice versa.

planiranje, socializem, samoupravljanje, učinkovitost sistema, monopol politične oblasti

UVOD

Delovanje trga moramo razumeti kot z vidika človeka neobvladljivo, naravno okolje. Kapitalistični način proizvodnje institucionalizira naravno sfero blagovnih odnosov, ki je osvobodjena odgovornosti, v kateri so lastniki blaga, pa če to zavestno hočejo ali ne, podvrženi dinamiki zakona tržišča.¹⁾

V socializmu zamenja trg kot temeljni regulator regulacija na osnovi nekih norm. Vsebinska bina teh norm je sicer lahko zelo različna (v našem primeru globalno samoupravljanje, v Tanzaniji ujamaa, v Sovjetski zvezi in njenih satelitskih deželah komunizem itd.), vendar pa ima vedno za posledico substituiranje naravnega z zavestnim, avtomatizma s politično-planjskim odločanjem.

Čeprav ima vsakdo neko predstavo o pomenu izraza planiranja, pa pomeni, ki jih izrazu pripisujemo, često tudi zelo varirajo. Razlika, ki me bo na tem mestu predvsem zanimala, izvira iz zgornje distinkcije med deželami kapitalizma in socializma.

Temeljni regulator v razvitem kapitalizmu je še vedno trg, medtem ko je planiranje parcialno ter kot takšno lahko tudi racionalno, anticipatorno in intervencionistično.²⁾ Planiranje v pogojih dominacije trga skuša v večji meri pogojevati bodoči razvoj obstoječe družbe, pri čemer pa je ta razvoj določen z naravo družbe. Parcialno planiranje poteka predvsem na nivoju korporacije ter s posegi ekonomske politike in je kot takšno kratkoročno in indikativno. Tržne regulacije se torej ne skuša substituirati, ampak le pridobiti znanja, ki bi omogočila bolj učinkovito nastopanje na trgu.

Za razliko od parcialnega planiranja, ki skuša bodočnost narediti bolj predvidljivo, pa je planiranje v socializmu v službi uresničevanja politične vizije preobrazbe globalne družbe. Takšno planiranje substituirata delovanje tržnih pravilnosti. Vizionarsko planiranje je

globalno ter kot takšno vrednostno, voluntaristično in dolgoročno. Poudarek je na družbenem procesu, ki skuša področje človekove druge narave eliminirati. Cilj planiranja ni več v razvoju obstoječega, marveč v ustvarjanju novega človeka in sveta. Obstoječe je tisto, kar je treba šele preseči in to na osnovi vizije, kot jo določa partija na oblasti.³⁾

Temeljna je torej vizija, katere nosilec je partija. V skladu s tem je kriterij uspešnosti planiranja, ali pospešuje procese v smeri uresničitve dolgoročnega cilja ali ne, ne pa neobhodno tudi, ali na primer dosega adekvatno stopnjo rasti in razvoja na gospodarskem področju.

Planiranje v ožjem pomenu besede je torej mogoče le v pogojih razvite tržne regulacije. Bolj kot postaja gospodarstvo kompleksno, bolj ključna postaja vloga tržne regulacije v sicer mešanih ekonomijah kapitalizma. Planiranje samo je lahko racionalno le v sorazmerno preprostih situacijah, sicer pa se lahko uresničuje le skozi redukcijo in samovoljo. S tem v zvezi pravi Hayek:

»Težav z učinkovitim nadzorom ali planiranjem bi ne bilo, če bi bili pogoji tako preprosti, da bi en sam človek ali uprava lahko učinkovito nadzirali vsa relevantna dejstva. Ker pa faktorji, ki jih je treba upoštevati, postanejo tako številni, da je nemogoče imeti obsežen pregled nad njimi, postane decentralizacija imperativna. Toda ko postane decentralizacija enkrat nujna, se pojavi problem koordinacije, koordinacije, ki pušča posameznim dejavnikom svobodo, da prilagajajo svoje aktivnosti dejstvu, ki jih lahko zaznavajo samo oni, a hkrati omogoča vzajemno prilagajanje njihovih planov. Ko je postala decentralizacija neobhodna, ker ne more nihče zavestno organizirati vseh pogojev, ki vplivajo na odločitve tako velikega števila posameznikov, koordinacije očitno ne more izvajati neka »zavestna kontrola«, ampak le takšna ureditev, ki prinaša vsakemu dejavniku informacije, ki jih mora posedovati, če naj učinkovito prilagodi svoje odločitve odločitvam drugih. In ker podrobnosti sprememb, ki neprestano vplivajo na pogoje ponudbe in povpraševanja različnih blag, niso nikoli v celoti poznane, oz. ne morejo biti dovolj hitro zbrane ali razširjene iz kateregakoli centra, je potreben nek mehanizem zaznavanja, ki avtomatično zabeleži vse relevantne učinke individualnih akcij in katerega indikacije so istočasno rezultat in vodilo za vse individualne odločitve. To pa je natanko tisto, kar dela sistem cen v pogojih kompeticije in česar noben drug sistem ne more niti obljubiti.«⁴⁾

Planiranje v širšem pomenu besede, kot sistematično uveljavljanje vizije pravičnejše družbe, je značilno v sodobnem svetu le za socialistične družbe. Tako kot postane mnogo širši sam pojem planiranja, se spremeni tudi pojem politike – ni več predvsem pragmatično zasledovanje uresničevanja konkretnih ciljev, ampak postane ustvarjalna dejavnost, ki usmerja vse naše življenje in mu daje smisel. Gre za poskus doseganja razvoja celotne družbe ne glede na pretekle in sedanje omejitve, pogosto tudi v nasprotju z njimi. Tako se tudi lahko dogaja, da se s plansko aktivnostjo namerno ne vzpostavlja pogojev, ki bi lahko privedli k izboljšanju obstoječega stanja. Do tega bo prišlo vsakič, ko bo politična elita interpretirala svojo doktrino tako, da bo krepitev obstoječih tendenc predstavljala oviro za izgradnjo nove družbe in človeka.

Socializem je torej izrazito moralen pojav. Nikoli ni predstavljal predvsem kritike ne-učinkovitosti ali zapravljenosti kapitalizma. Prej nasprotno – kapitalizmu se je od Marxa dalje v levi misli priznavalo izreden razvojni potencial. Socializem je bil od samega začetka predvsem protest proti praznoti ekonomskega blagostanja, kritika golega pehanja za materialnimi dobrinami, kritika izrivanja vsega »višjega« v sfero avtonomnega posameznika, poziv k asketskemu v vseh nas.⁵⁾ Socialistično gibanje si za cilj postavi ukinitve ne-moralne, partikularne družbe, ki jo bo zamenjala moralna, univerzalna skupnost.

Alternativne strukture planskih sistemov⁶⁾:

Sistemske ravni planskih aktivnosti	Razviti kapitalistični sistem	Razviti socialistični sistem
Makro (družbeni nivo)		
Vmesni		
Mikro (korporativni)		
	Korporativno planiranje	Centralistično planiranje

Nekoliko metaforično lahko izrazimo razliko med obema oblikama organizacije industrijske družbe takole – če je kapitalizem prekipevajoče življenje, potem je socializem bolj podoben ogromnemu panju.⁷⁾ Temeljna regulacija iz družbenih avtomatizmov (druge nara-ve) preide v roke zavestno delujoče družbene skupine (t. im. subjektivne sile), ki si s tem naloži breme, ki ga ne zmore uspešno nositi. To ima dve vrsti posledic – na eni strani vodi v redukcijo, napačne odločitve in koncentracijo moči v sferi odločanja, na drugi strani pa v takšno organizacijo družbene dejavnosti, ki jo odlikuje predvsem nadzor sistemsko nepredvidljivega, neinovativnost in skrčen prostor za avtonomno delovanje.

2. KRATKA ZGODOVINA JUGOSLOVANSKEGA PLANIRANJA

Zgodovina jugoslovanskega poveljnega razvoja je v veliki meri zgodovina kongresov, plenumov in sej. Na njih so se potrjevale spremembe v normativnem sistemu, za katere se je predhodno odločilo v ozkih partijskih krogih. To, kar je specifično za naš razvoj, je, da se je normativni sistem pogosto spreminjal in da lahko glede na to ločimo več faz socialističnega razvoja.

Kot smo že videli, se ekskluzivni položaj Partije/Države v družbi konstituira na osnovi monopola na politično odločanje in planiranje. Dokler ima ta monopol, dokler ohranja dominacijo normativne ureditve in sebe kot determinatorja takšnega reda, toliko časa je politično vladajoča in s tem tudi družbeno dominantna.

V takšnih pogojih obstaja plan predvsem za to, da legitimira vladavino Partije. Rast in razvoj gospodarstva postaneta neposreden političen problem. Zaradi tega strategije ekonomskega razvoja ni mogoče preprosto spreminjati glede na kriterije ekonomske racionalnosti, saj ima razvoj izrazito političen predznak.

Kot bom skušal pokazati, je mogoče temeljno dilemo politične elite v našem poveljnem razvoju izraziti kot omahovanje med ohranjanjem lastne vladajoče pozicije na eni in imperativom modernizacije na drugi strani. S tem ko je konstituirala sistem, ki je odločitve v proizvodnji, potrošnji, alokaciji resursov, investicijah itd. prenesel iz trga na voluntaristično odločanje političnih odločevalcev, je blokirala ali pa vsaj zelo upočasnila proces modernizacije.

Moderna družba je več kot zgolj kapitalistična organizacija industrijske družbe. Moderna družba predpostavlja za svoje normalno funkcioniranje mrežo avtonomnih transakcij, ki oblikujejo totaliteto odnosov. To je družba, ki zagovarja sebični interes kot legitimen človeški motiv in ki zagotavlja njegovo avtonomno manifestacijo. Moderna družba je tostrana družba, ki ne pozna nikakršnih transcendentnih ciljev, ki ji je tuje žrtvovanje sedanjih generacij in prizadevanj za uresničitev nekega cilja, ki je odmaknjen v daljno bodočnost.⁸⁾

Iz tega izhaja, da je nemogoče modernizirati zgolj odnose v gospodarstvu. Efekti takšne modernizacije bodo le sprva omejeni zgolj na sfero proizvodnje, kmalu pa se bodo čutili, kolikor Partija ne bo zavrla tega procesa, tudi v drugih sferah družbenega življenja. Razvojni cikli, ki niso nikoli zgolj ekonomski (bolj ali manj uspešne faze rasti in razvoja), temveč tudi politični (nihanja v politični participaciji) in družbeni (večji ali manjši prostor za avtonomno delovanje posameznikov in skupin), si v celotnem poveljnem razdobju sledijo drug za drugim ter lepo ilustrirajo precep, v katerem se nahaja Partija. V jugoslovanskem primeru se morebiti to stalno nihanje najbolj odkrito manifestira, vendar pa imajo podobne težave tudi druge Partije na oblasti. O tem pričajo stalne razprave o potrebi po normativni elaboraciji sistema v praktično vseh deželah socializma, ki pa resda manj pogosto kot pri nas rezultirajo v dejanski spremembi normativnega reda.

Še nekaj izhaja iz dominacije politične vladavine – da je integracija (ekonomska, politična, kulturna, navsezadnje pa tudi teritorialna) v sistemu politične dominacije možna le v centralno planskem sistemu, ki združuje prisilno. Decentraliziran sistem političnega planiranja pa se začne hitro ekonomsko fragmentirati (ker ni trga, ki bi avtomatično povezoval v enoten gospodarski prostor in ki bi silil ekonomske akterje v racionalno obnašanje, ne glede na njihove siceršnje partikularne interese), pa tudi politično dezintegrirati (težnje po separatizmu in regionalni avtarkiji kot rezultat na eni strani ločenega gospodarskega razvoja, v še večji meri pa verjetno interesov regionalnih političnih elit, ki lahko ohranjajo svojo pozicijo

predvsem tako, da se konstituirajo nasproti centralni politični eliti kot čimbolj avtonomne). Svojo kulminacijo doseže takšen razvoj takrat, ko se znotraj države razvijejo relativno neodvisne nacionalne ekonomije in ko predstavlja centralna politična elita predvsem še interese posameznih regionalnih političnih elit.

Jugoslavija je šla v povojnem razvoju skozi več faz normativne elaboracije sistema – prve faze stalinizma, druge faze geneze samoupravljanja, tretje faze ambivalentnega samoupravljanja, četrte faze podjetniškega samoupravljanja in pete faze globalnega samoupravljanja, ki persistira, krizi navkljub, tudi danes. Z delno izjemo četrte faze je za celotno povojno obdobje značilna dominacija politične racionalnosti, ki pa jo je v prvem povojnem obdobju spremljal centralnoplanski sistem, v sedemdesetih letih pa decentraliziran sistem globalnega samoupravljanja.

2.1. Stalinizem

Ko je Partija po Drugi vojni prevzela oblast, se je percipirala kot tista sila, ki bo uresničila poslednjo fazo inherentne logike zgodovine. Model, ki ga je za uresničitev te naloge aplicirala, se je v celoti zgledoval pri Sovjetski zvezi. Partija je Borisa Kidriča celo poslala v prvo deželo socializma, da bi lahko iz prve roke in do potankosti preučil njihov sistem.

Tako smo leta 1947 dobili prvi petletni plan, ki je bil izredno ambiciozen, s poudarkom na težki industriji, poleg tega pa še na energetiki ter razvoju manj razvitih in nerazvitih območij.⁹⁾

Nobena ovira ni bila prevelika. Tako je Milovan Djilas izjavil, da bo Jugoslavija v desetih letih dohitela Anglijo v per capita proizvodnji. V ta namen so šla ogromna sredstva (v letih 1947-1949 kar 32 % BNP) in to pretežno v objekte, ki so lahko dajali efekte le dolgoročno.

Tudi po sporu s Stalinom je centralnoplanski, direktivni sistem še vedno ostal v veljavi. Še več, da bi Partija dokazala svojo pravovernost, se je šele tedaj, na 2. plenumu, odločila za odločnejšo kolektivizacijo kmetijstva.

Vse odločitve so izhajale iz centralne planske komisije, brez možnosti feedbacka iz proizvajalnih enot. Tovarne niso imele kaj planirati, saj so njihovi operacionalni plani bili neposredno odvisni od bazičnega plana, ki je bil do podrobnosti določen od zgoraj. Planski sistem je nadziral proizvodnjo približno 13.000 vrst blaga.¹⁰⁾

Takšen sistem seveda zahteva ogromen birokratski aparat. Zaradi tega je po tem, ko Partija prevzame oblast oz. ko uvede centralnoplanski sistem, za vse te dežele značilno, da skokovito poraste število nemanualnih delavcev. V Sovjetski zvezi je bilo leta 1926 belih ovratnikov in inteligence 2.751.000, leta 1937 pa jih je bilo že 9.591.000. Na Poljskem je bilo pred socializmom belih ovratnikov 700.000, leta 1963 pa 2.100.000.⁷⁾

Belih ovratnikov je bilo v Jugoslaviji pred socializmom približno 200.000, v prvem povojnem obdobju pa približno trikrat več.¹¹⁾

Plan je imel moč zakona (država je usmerjala ekonomsko življenje in razvoj, da bi uresničila splošni ekonomski plan ter da bi izvajala nadzor nad ekonomijo), odločanje je bilo centralizirano, planski aparat strukturiran hierarhično, planiranje fizičnega obsega prevladujoče. Država je odločala o tem, kaj bodo podjetja proizvajala, cene proizvodov ter odnose med podjetji, prisvajala si je akumulacijo in nosila poslovni riziko.⁹⁾

Čeprav na nizki stopnji razvitosti in v pogojih povojne obnove, ko je tudi prisilno delo še vedno produktivno, in ko je na trgu tako malo proizvodov, da se povprašuje tudi po manj kvalitetnem blagu, so se po sporu s Sovjetsko zvezo vseeno pojavile težave. Družbeni proizvod, ki je leta 1948 narastel za 23 % in leta 1949 še za 9 % je nato naslednja tri leta upadal.⁹⁾

V začetku petdesetih let se je pojavila celo nevarnost lakote, ki jo je preprečila le pomoč nekaterih zahodnih držav (Velika Britanija, Francija, ZDA).

Tako je splet treh faktorjev, spora s Stalinom, pomoči zahoda in kritične domače situacije (pri čemer je bil prvi faktor, torej kriza legitimitete režima, najbolj odločilen), narekoval razmislek o nadaljnjem razvojnem modelu družbe. Ali drugače povedano – kriza legitimitete je vodila v normativno elaboracijo sistema.

2.2. Geneza nove ideološke legitimitete režima – samoupravljanja

Za Partijo, ki je družbeno dominantne odnose utemeljila prav na svoji politični vladavini, je bila kriza legitimnosti, ki jo je doživljala po sporu s Stalinom, eksistenčnega pomena.

»Predstavljaj si jih pri študiju, poglobljene v Marxa, Engelsa in Lenina – Marxova Državljanska vojna v Franciji, Engelson Anti-Dühring in Leninova Država in revolucija so bili teksti, ki so jim prišli najbolj prav – kako iščejo pravilne teoretične odgovore na uganko o tem, kje je pogošila Sovjetska zveza. Zunaj pa je ogrožala deželno lakota, nove tovarne pa, ki so jih zgradili, so se neusmiljeno ustavljale zaradi pomankanja surovin, tehničnega znanja in prave stimulacije.«⁹⁾

Djilas se spominja, kako je v tistem času ponovno prebiral Marxov Kapital, da bi našel odgovor na vprašanje – zakaj je stalinizem slab in Jugoslavija dobra. Odkril je princip samoupravljanja in svobodnih asociacij proizvajalcev. S te pozicije je bila možna zelo učinkovita kritika birokratizma in etatizma v Sovjetski zvezi. Djilas je idejo najprej razkril Kardelju in Kidriču, kasneje pa se je o tem še več mesecev diskutiralo v ozkih partijskih krogih. Šele nato se je z idejo prišlo pred Tita.⁹⁾

Nek drug protagonist tega obdobja, Edvard Kardelj, opisuje dogodke precej drugače¹²⁾, vendar pa prav tako razkriva voluntaristično naravo te preobrazbe:

»Spominjam se, da sem včasih ure in ure hodil po svoji sobi in ob zvokih Beethovne simfonije in podobne glasbe na gramofonu premišljal o teh vprašanjih. Premišljal sem o prihodnosti, ne o preteklosti. Do takrat sem v življenju obiskoval več tečajev in več šol marksizma, pa tudi sam sem mnogo časa predsedel pri knjižah. V glavi sem obujal vse mogoče citate iz Marxovih, Leninovih in drugih del, ki so opozarjali, da se lahko socializmu zgodi kaj takega. Ko smo o vsem tem brali kot mladi ljudje, se nam je to zdela nekakšna teoretična možnost, do katere ne bo nikoli prišlo. Prav zdaj pa so se, da tako rečem, na naši koži potrdile Marxove in Leninove teze. Seveda je podobno razmišljal vsakteri od nas članov politbiroja.«

Kardelj nato piše o dolgotrajnih diskusijah v politbiroju, ki so rezultirale v identifikaciji treh vzrokov negativnih pojavov v socializmu: deformacije KP zaradi pretirane povezanosti z državo, odtujitev delavskega razreda od oblasti ter zaostali pogoji, v katerih je bila izvedena Oktobrska revolucija. Po Informbiroju so, pravi Kardelj, znova začele oživljati ideje o samoupravljanju, ki so bile že prisotne v času NOB in ki sta jih v času vojne proti okupatorju razvijala predvsem Tito in on. On sam je poleg tega tudi že leta 1984 pisal o delavskih svetih, ki so spontano nastajali v tovarnah in o tem, da se je iz tega treba učiti. Poleg samoupravljanja pa je v politbiroju vse bolj dozorevala tudi zavest o nujni preobrazbi Partije iz vladajoče oblastne sile v vodilno subjektivno silo:

»To sta bila naša poglavitna sklepa iz vseh naših številnih in dolgotrajnih diskusij, ki so postopoma dobivale določene organizacijske oblike. In to je bil tudi, rekel bi, konec naše notranje krize, kajti sedaj smo vedeli, v kateri smeri se bo razvijala naša družba in zakaj se bomo borili.«

Spomladi leta 49 je šlo nekaj članov politbiroja k Titu. Predlagali so mu obe zgoraj omenjeni reformi in tako smo dobili samoupravljanje in ZKJ.

Na tem mestu me seveda ne zanima, ali je smer normativne elaboracije predlagal Djilas, Kardelj ali morda kdo drug. Bolj pomembna se mi zdi očitno voluntaristična narava tega procesa. Kljub vsemu kasnejšemu zaklinjanju, da ni šlo »za stvar zavesti ali kake samovoljne odločitve vodilnih revolucionarnih sil ali kakih ideoloških konstrukcij, temveč predvsem za stvar objektivne zgodovinske nujnosti«, kot piše Kardelj v »Protislovjih«¹³⁾, pa vseeno izgleda, kot da je šlo prav za nekaj takšnega. Tako iz Kardeljevih pričevanj izhaja, da se je odločalo v ozkih političnih krogih in da je bil tudi neposreden motiv za reforme političen – nova legitimacijska osnova za vodilno vlogo partije (ali kot pravi Kardelj – to je bil konec njihove notranje krize, spet smo vedeli, v kateri smeri se bo razvijala naša družba).

Čeprav se je na dejanskem nivoju po normativnem sprejetju samoupravljanja spremenilo le malo (pravo odločanje je bilo še vedno v rokah države, direktorji pa so bili za proizvodnjo in poslovanje zadržani znotraj centralno planskih določil), pa bi bilo le preveč preprosto trditi, da je samoupravljanje funkcioniralo zgolj kot nova osnova ideološke legitimitete režima. Gesla, ki so preplavila deželo (delavsko samoupravljanje, debirokratizacija, decentralizacija, odmiranje države in partije itd.) so sicer bile ideološke tvorbe, ki pa so kljub temu postajale tudi prepostavka, na osnovi katere so ljudje razmišljali in delovali, jih jemali kot del resničnosti in ne kot zgolj nekaj čisto fiktivnega. In ker je bila ta fikcija, kljub pogostnim elaboracijam, v svojem jedru relativno trajna, je delovanje na njenih osnovah postopoma tudi spreminjalo dejanske odnose. Zaživele so strukture, ki so bile sprva mišljene kot zgolj formalne: nastajala je avtonomija delovanja tam, kjer je bila v resnici

mišljena transmisija; manifestirali so se konflikti, čeprav je sistem predpostavljaj harmonične odnose.

Ta proces je bil seveda zelo postopen in je bil v vzponu vse do konca 60 let.

2.2.1. Kako je beseda meso postala

Leta 1952 je bil sprejet nov zakon o planiranju. Plan na nivoju podjetja ni bil več obvezen, država je izgubljala svojo vlogo na mikro nivoju (kaj, koliko in kako se proizvaja), ohranjala pa je svojo vlogo na makro nivoju (varčevanje, potrošnja, investicije). Država je torej še vedno odločala o mezdah (zagotavljala je 90 % deleža mezd), cenah in profitu.

Odlok iz leta 1954 odnosov med Državo in tovarno ni bistveno spremenil, povečala pa se je moč občine.

Že v začetku 50 let pa se je prvič postavilo vprašanje o mestu Partije v samoupravnem sistemu. Tako je Djilas povsem dobesedno vzel v tistem času priljubljeno tezo o odmiranju Partije, medtem ko je Partija ocenjevala, da gre za zelo dolgoročen proces. Z vidika ohranjanja pozicije Partije je moralo prevladati to drugo gledanje, ki je njeno odmiranje prestavilo v nedoločeno prihodnost. Kajti v situaciji, ko so temeljni družbeni odnosi normativno utemeljeni, je obstoječi družbeni red odvisen prav od monopola Partije na politično vodstvo.

Kot je dejal o tem Tito: »Če bi to dovolili, potem v enem letu naša socialistična realnost ne bi obstajala.«⁹⁾ Zanimivo je, da je isti argument uporabil leta 1971 tudi proti hrvaškim separatistom, kar kaže na to, da se je problema zelo dobro zavedal.

Vendar pa tudi ta kriza v Partijskem vrhu ni več mogla zaustaviti razvojnega procesa, ki ga je sprožil samoupravni ideal. Partija je dajala občasne impulze in se nato umikala, če se je izkazalo, da so bile implikacije za njeno monopolno vladavino preveč neugodne.

Čeprav je proizvodnja od leta 1954 osem let kontinuirano rasla, pa sta zaostajali tako proizvodnja potrošnih dobrin kot življenjski standard. Vse teže je tudi postajalo ohranjanje visokih stopenj investiranja. Očitna je bila potreba po novih reformah sistema v smeri večje učinkovitosti.

Leta 1955 je bil sprejet predlog za povečanje investicij v potrošne dobrine in kmetijstvo, leto dni kasneje pa nov petletni plan.

Leta 1958 se je opustilo pojem profit in se ga zamenjalo z dohodkom. Delavci po novem niso prejeli več mezd, ampak osebne dohodke. V resnici se kaj bistvenega ni spremenilo – čeprav je po novem podjetje razpolagalo s celotnim neto dohodkom (po odbitku poslovnih stroškov in državnih davkov), pa je Država ohranila nadzor z visokimi progresivnimi davki nad dohodki, ki so presegali minimalne osebne dohodke. Sprememba je bila večja na ideološkem nivoju – definicija novih odnosov se je še bolj oddaljila od tistih, ki so vladali v stari družbi.

Leta 1959 so se pojavile večje slabosti v proizvodnji – inflacijski pritiski, slaba letina, deficit v menjavi s tujino in uvozna odvisnost predelovalne industrije. Kljub tem znakom bližajoče se krize pa nov petletni plan iz leta 1961 teh okoliščin ni upošteval (ker, kot smo videli v uvodu, politično-planska regulacija odločevalcev ne sili v racionalno gospodarsko obnašanje. Partija je sprva sicer sprostila svoj nadzor (nad neto dohodkom delovnih organizacij; nad davčnim sistemom, ki ni bil več tako izrazito progresiven; bankam je dala večjo avtonomijo; sprostila pa je tudi trgovino s tujino), vendar pa se je kaj kmalu odločila za drugačno politiko (zamrznila je cene, ustavila vse investicije in omejila zunanjo trgovino). Tako se je sistem v marsikaterem pogledu vrnil v stanje pred letom 1958.⁹⁾

Na plenumu leta 1962 je Partija sprožila novo kampanjo, to pot za združevanje podjetij v večje enote. Začelo je prihajati do nezaželenih integracij.

V tem obdobju je bilo še vedno 80 % investicijskih fondov v rokah države, 35 % narodnega dohodka je bilo namenjena za investicije, investicije so bile v veliki meri politično vodene in motivirane (v desetletju 52/61 je družbeni proizvod narasel za 120 %, investicije pa za 142 %, 70 % vrst blaga je še vedno nadzirala država). Že za to obdobje je bil tudi značilen proces postopne fragmentacije enotnega gospodarskega prostora – regionalne politične elite so gradile »svoje« tovarne, lahko iz čisto prozaičnih razlogov, da bi si postavil

spomenik, in/ali iz bolj pragmatičnih, da bi davki ostali na »njihovem« teritoriju, da bi zaposlovali predvsem »svojo« delovno silo itd.).⁹⁾

Petnajst let je samoupravni sistem nihal med centralno plansko in tržno regulacijo. Centralno planski sistem, ki je bil še vedno dominanten, so razkrajali republiški in občinski aparati z avtonomnimi planskimi funkcijami. Okolje je postajalo zaradi neprestane normativne elaboracije sistema nepredvidljivo, neupoštevanje tržnih pravilnosti pa je vodilo v neustrezno alokacijo proizvodnih virov. Partija je planirala na način, ki je vodil v postopno fragmentacijo enotnega jugoslovanskega gospodarstva in se občasno odločala na podlagi ekonomskih kazalcev, ki so bili zaradi nekonkurenčnih pogojev gospodarjenja deformirani.

Da pa je kljub vsemu šlo za določen odmik od centralno planskega sistema, nam kažejo tudi podatki o zaposlenih nemanualnih delavcih v družbenem sektorju – v prvem povojnem obdobju jih je bilo 713.000, leta 1960 1.016.000. Vendar pa so v prvem obdobju beli ovratniki predstavljali skoraj polovico celotne kategorije, leta 1960 pa jih je bilo le še približno ena tretjina.¹⁰⁾

2.3. Laissez-faire socializem

Pomemben korak v smeri tržno-blagovne ekonomije je predstavljala ukinitve državnega investicijskega fonda leta 1964 ter z njim tudi vseh republiških in občinskih fondov. Državni davki so se znižali, dvignile pa so se določene, prej subvencionirane cene.

Na 8. kongresu Partije so bile sprejete zahteve po dvigu osebne potrošnje, restrukturiranju gospodarstva, dvigu kvalitete delovne sile, bolj stimulativen davčni politiki, večanju izvoza itd.

Sledila je reforma leta 1965. Najpomembnejši ukrepi so bili:

- deetatizacija bank in njihova povečana vloga v gospodarstvu,
- reorganizacija primarne distribucije (sprememba cen glede na svetovni trg),
- reorganizacija sekundarne distribucije (delež države v neto dohodku podjetij pade z 49 % na 29 %).

Planiranje je postajalo vse bolj korporativno in lokalno po obsegu. Vizionarska vloga Partije je stopala v ozadje in tako je lahko vse bolj prihajalo do izraza planiranje kot predvidevanje bodočnosti.

Avtonomija v obliki grupnega lastništva, ki se je najprej uveljavila v proizvodnji, se je razširila tudi na neprofitne organizacije (socialno varstvo, stanovanjska politika, kulturna dejavnost, izobraževanje, zdravstvo itd.). Upravljala so jih samostojna telesa, sredstva pa so si te organizacije pridobivale na tri načine – direktno z nudenjem uslug (tretjina dohodka), različni fondih (50 do 60 %), ostalo pa od države.⁹⁾

Seveda pa se moramo zavedati, da tudi v tem obdobju ni šlo za nek popoln prelom s preteklostjo. Stane Kavčič je sredi 60 let zapisal, da bi »... v nekem smislu lahko govorili o dvojni duši naših socialističnih proizvajalcev. (...) Ta dvojnost je torej v tem, da bi delovne organizacije rade sprejele od bolj svobodnega gospodarskega sistema in širšega uveljavljanja zakona vrednosti samo tisto, kar je zanje ugodno, kar jim daje prednosti in večje koristi, tisto, kar pa je neugodno, kar je rizično in problematično, pa naj bi po njihovem reševal in prevzel na svoja plača socializem, to se pravi, skupnost. Nehote in hote, nevede in vede torej k temu, da bi bili kupci čimbolj zaščiteni pred igro tržišča, plesom cen in zakonom vrednosti, hkrati pa bi hoteli in želeli kot proizvajalci in prodajalci imeti za svoje artikule neomejeno svobodo. Ni treba še posebej poudarjati, da je to idealistična konstrukcija, to je nekakšno hrepenenje po takem blagovnem gospodarstvu, ki ga ni bilo in ga ne bo. To je utvara, ki ne upošteva neizprosne ekonomske logike blagovne proizvodnje in delovanja zakona vrednosti.«¹⁴⁾

Takšna dejavnost se na primer odraža v govoru, ki ga je približno pet let kasneje imel na Tretjem zasedanju CK ZKH Vladimir Bakarić. Govoril je o strahu, ki ga ljudje čutijo do tržišča in ki jim ga je, po njegovem mnenju, vcepila prav Partija.

»O trgu smo govorili čisto nedoločeno – da predstavlja povečanje intenzivnosti dela, odpuščanje in podobno. Del tega problema je nastal, ker nismo definirali, kaj pomeni tržišče in je iz tega nastal strah, da se temu tržišču ne približamo hitreje. Ker tega svobodnega socialističnega tržišča, poudarjam, socialističnega, pri nas še nimamo.«¹⁵⁾

Če iz Kavčičega zapisa izhajajo, da moramo biti pripravljeni sprejeti tako pozitivne kot negativne implikacije delovanja tržišča, pa je pri Bakariću akcent drugje, na socialističnem tržišču, ki bi kontinuirano delovalo v interesu neposrednih proizvajalcev in delovnih ljudi.

Po prepričanju je blagovna proizvodnja gola forma, ki ji je treba odvzeti napačno vsebino (kapitalistični odnosi) in jo prežeti s praviimi, v našem primeru s samoupravnimi socialističnimi.

Ta dilema ni mogla biti razrešena v smeri dokončne uvedbe tržnoblagovnih odnosov, ker bi to dejansko pomenilo konec dominantne vloge Partije v družbi, s tem pa tudi konec socializma. Morda bi bilo zato ustrežnejše govoriti o obdobju, za katerega je bila v večji meri značilna odsotnost centralnega planiranja kot pa po dominantni prisotnosti tržno-blagovnih odnosov.

V dvajsetih letih se je zaradi dominacije politične racionalnosti akumuliralo veliko težav – strukturna nesorazmerja, nizka produktivnost, nizka inovativnost, slaba kvaliteta dela, neresponzivnost proizvodnje itd.

Podjetja, ki so bila vsa ta leta pri preskrbi odvisna od centralne oblasti, so akumulirala delovno silo, surovine, rezervne dele in druge dobrine iznad svojih tekočih potreb. Zaradi tega se je zakoreninila v gospodarstvo kronična prezaposlenost, nizka produktivnost dela in kopicenje zalog, ki bi se sicer lahko proizvodno koristile.¹⁶⁾

Poudarek na večjo mikroekonomsko učinkovitost je imel kratkoročno gledano za posledico, da so na površje izbruhnili do tedaj prikriti oz. potlačeni problemi. Tako se je že leta 1965 začel eksodus delovne sile v zahodno Evropo, predvsem v Zahodno Nemčijo in Avstrijo. Tudi sicer se je situacija v državi zaostrovala v smeri resne ekonomske krize – poleg nezaposlenosti se je gospodarstvo soočalo še z inflacijo, monopolizmom bank ter stagnacijo. V večnacionalni državi, v kateri se do tedaj konflikti niso odprto manifestirali in sprotno razreševali, je ekonomska kriza vodila v politično krizo – pojavljala so se gibanja z zahtevami po večji regionalni avtonomiji, pa tudi druga socialna gibanja. V takšnih okoliščinah, ko so se torej vse bolj krepile avtonomne izven-Partijske sile (delavsko, nacionalno, študentsko itd. gibanje), je zaradi potrebe po ponovni notranji konsolidaciji Partije nasproti družbi začelo slabeti liberalno krilo v Partiji, ki je z reformnimi posegi v smeri tržno-blagovnega gospodarstva sploh sprožilo krizno situacijo.

Uspešen tržno-blagovni sistem je mogoč le takrat, ko Država uspe zagotoviti pogoje, v katerih podjetja s tem, ko sledijo svoje partikularne interese, podpirajo tudi splošne družbene interese na nivoju nacionalne ekonomije. Vendar pa Partija v tem obdobju ni znala zagotoviti takšnih pogojev (vlada Mike Špiljaka je bila znana kot »vlada, ki ne ukrepa«), hkrati pa tudi še ni prepustila odločanja republiškim in partijskim hierarhijam. Moč slednjih je bila predvsem negativna – lahko so dajale veto na predloge zvezne vlade, niso pa imele kompetenc, s katerimi bi lahko učinkovito implementirale politiko na lastnem področju. Tako v Partiji kot izven nje so se vse bolj pojavljale na eni strani težnje po konfederalizaciji države, na drugi pa po obnovitvi centralno planskega sistema.

Za uspešno delovanje nacionalne ekonomije pa bi morala država zagotavljati: a) izenačene pogoje gospodarjenja (zagotavljanje stabilnosti gospodarstva, ukinjanje administrativne intervencije in pogostih sprememb regulacijskih mehanizmov, preprečevanje monopolizma in tržnih neenakomernosti), b) zagotavljanje tržnega ravnotežja (polna zaposlenost delovne sile in drugih faktorjev proizvodnje, stabilizacija cen, uravnotežena plačilna bilanca) in c) ekonomska rast in razvoj. Te tri cilje bi morala država uresničevati z ustrežno politiko kompenzacij, stimulacijo in destimulacijo proizvodnih vej ter ustrežno monetarno, kreditno, fiskalno politiko in politiko dohodka itd.¹⁶⁾

Očitno je postajalo, da je laissez-faire socializem, ki ga je poskušalo konstituirati liberalno krilo Partije, dolgoročno gledano, nesplojliv s sistemom politične dominacije, značilnim za dežele socializma. Bilo je to prehodno obdobje, ki je lahko vodilo bodisi v razvoj v smeri tržno-blagovne proizvodnje in ukinitve sistema politične dominacije Partije, bodisi nazaj v smeri politično-planske ekonomije in obnovitve političnega monopola Partije. Razvoj je vodil v smeri krepitve politične racionalnosti.

Partija je obnovila svoj položaj politične dominacije tako, da je na eni strani priznala večjo avtonomijo regionalnih političnih elit (predvsem republiških in občinskih), vendar pa znotraj na novo vzpostavljenega sistema ideološke monolitnosti. Tako je na eni strani otopila ost nenadzorovanim avtonomističnim gibanjem, na drugi strani pa eliminirala liberalno krilo v svojih vrstah. Država se je ekonomsko in politično konfederalizirala, temeljna inte-

grativna vez pa je postala enotna ideologija. (Nevarnost, ki se je s tem pojavila in ki se je kasneje pokazala za upravičeno, je bila naslednja – da bo enotna ideologija prešibak integritor v primerjavi s partikularnimi regionalnimi interesi). Ker sta bili obe legitimitetni osnovi preteklosti (politično-planski sistem in podjetniško samoupravljanje) kompromitirani in nista mogli predstavljati temelja nove ideološke integracije Partije, se je pojavila potreba po vnovični normativni elaboraciji sistema.

Že leta 1969 se je prvič pojavila zamisel o sistemu konsultacij in sporazumov za razreševanje problemov zaposlovanja, distribucije dohodka, cen in uslužnostnih dejavnosti. To je bila prva anticipacija samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, s katerim se je de facto ukinilo tržno ekonomijo in se vnovič uvedlo politično, čeprav to pot drugačno obliko planiranja.

Število nemanualnih delavcev je tudi v tem obdobju naraščalo – 1.414.000 jih je bilo leta 1970. Zanimivo je, da je za razliko od petdesetih let v šestdesetih letih znova začelo hitreje naraščati število belih ovratnikov v tej kategoriji zaposlenih v družbenem sektorju.¹¹⁾

2.4. Globalno samoupravljanje

Partija se je torej v začetku 70 let odločila zase. Temelja novega sistema sta postala anti-liberalizem in konfederalizem. V sistemu normativne elaboracije sta se izrazila skozi globalno samoupravljanje. Nekatere temeljne značilnosti nove, najdaljše Ustave na svetu iz leta 1974, v kateri je bil opredeljen, pa so:

- večja vloga Partije v vseh vidikih družbenega življenja,
- večja pooblastila republik in avtonomnih pokrajin,
- instituciji samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, ki v večji meri substituirata delovanje trga,
- delegatski sistem, ki v veliki meri substituirata skupščinskega,
- klasična podjetja zamenjajo TOZDi (manjše enote) in SOZDi,
- večji politični nadzor nad imenovanjem direktorjev in drugih ljudi na vodilnih pozicijah (na primer: mnoge stare direktorje se zamenja, samo v Beogradu med leti 1972 in 1974 200 direktorjev) itd.⁹⁾

Grupno-podjetniški model samoupravljanja je torej nadomestil globalni model samoupravljanja. Temeljna značilnost novega sistema je bila predvsem njegova izredna kompleksnost. Korporativno planiranje naj bi zamenjalo integralno planiranje dela.

Ker obstaja precejšnja razlika med tem, kako je bil sistem zamišljen, in tem, kako je dejansko funkcioniral, med njegovimi intencionalnimi in neintencionalnimi posledicami, je treba analizirati oba vidika njegovega delovanja.

TOZDi (zaokrožene proizvodne enote, več kot 50 tisoč jih je), delajo proizvodne planne. Lokalne skupnosti planirajo aktivnosti, ki so relevantne za življenje in delo v njih. Oboji pošiljajo delegate v odločevalska telesa na višjih nivojih – bodisi v podjetje, v samoupravne interesne skupnosti in v skupščine (občinske, republiške in zvezne). Vsa ta telesa so subjekti planiranja. Po nekaterih ocenah je v državi približno 95.000 različnih subjektov planiranja. Pojavlja se problem koordinacije, še posebej glede na to, ker se plani pripravljajo in sprejemajo simultano, skozi izmenjavo informacij, preko pogajanj, harmonizacije in resolucije. Med ekonomisti se je uveljavil posrečen izraz za novonastalo obliko regulacije gospodarstva – dogovorna ekonomija.

Plani družbeno-političnih skupnosti (občin, republik, federacije) predstavljajo kombiniran rezultat sporazumov vseh subjektov planiranja. Sistem planiranja temelji na prepostavki, da imajo vsi subjekti planiranja interes za participacijo v tem procesu in da med njimi ne obstajajo ekskluzivni ali celo antagonistični interesi, ki se jih ne da uskladiti. Sistem planiranja je nehierarhičen, permanenten in integralen (hkratno družbeno, ekonomsko in prostorsko planiranje).

Novi sistem planiranja ima nekatere značilnosti obeh predhodnih sistemov planiranja. Večje so podobnosti s centralnoplanskim sistemom. Tako novi sistem odpravlja negotovosti, ki jih generira tržni sistem. Dva pravno obvezujoča instrumenta, ki sta končna rezultata globalnega samoupravnega planiranja – samoupravni sporazumi in družbeni dogovori – namreč v veliki meri substituirajo trg. Družbeni dogovori regulirajo širše ekonomske

pa 609 zakonov.²²⁾ Tako izrazito spremenljivo okolje je že samo po sebi nepredvidljivo, vendar pa bi se problem sprejemnaja odločitev pojavljal tudi v mnogo bolj stabilnem okolju.

Če upoštevamo le tri variable (vreme, izvoz, tehnologija) in prepostavimo, da imajo tri različne vrednosti (nizka, srednja, visoka) ter če upoštevamo, da traja plansko obdobje 5 let, potem je gospodarstvo soočeno s približno 14 milijoni različnih poti. V vsakdanji realnosti se seveda upošteva manj poti, kar pa pomeni, da je verjetnost napačne odločitve sorazmerno večja.¹⁷⁾ Tak sistem je tudi zelo težko upravljati. Za plan 76-81 so se vse pogodbene obveznosti zbirale kar dve leti. Plan za obdobje 81-85 pa je postal nerealen, še preden je bil sprejet. Medtem ko se je iskalo kompromis med osmimi nacionalnimi ekonomijami, so postali potrebni že izredni ukrepi za reševanje krizne situacije.

Sistem planiranja je skušal ohraniti kompleksnost tržne regulacije, vendar s tem, da bi nevidno roko trga zamenjalo zavestno politično odločanje. Posledica je bila ta, da je sistem planiranja postal disfunkcionalen in hiperkompleksen – na eni strani ni bil zmožen reducirati števila odločitev, ki se postavljajo pred subjekte planiranja (kot to velja za centralno planski sistem), na drugi strani pa ni bil zmožen obvladovati hiperkompleksnega sistema. Glavna značilnost regulacijskega sistema, kot je dejansko deloval, je postala, da ni funkcioniral. Vzemimo za primer le reakcijo države na naftno krizo v 70. letih. Odstotek potrošnje nafte v celotni potrošnji energije je znašal leta 1965 20,7 %, leta 1970 40,7 % in leta 1978 48,9 %. Na drugi strani pa je upadala potrošnja premoga – od 85 % leta 1956 na 37 % leta 1978. Naša energetska odvisnost je glede na to naraščala – od 11 % leta 1962 na 37,7 % leta 1973 in na 41,5 % leta 1978.²³⁾ Energetska odvisnost dežele je skratka naraščala še štiri leta po naftni krizi, povsem v nasprotju z večino drugih industrijskih dežel.

Planiranja v ožjem pomenu besede, kot anticipacije bodočih trendov razvoja, praktično ni. Čeprav morajo na primer TOZDi planirati 382 obveznih kazalcev, občine 326, republike 264 in SISI 318²⁴⁾, čeprav to ni dokončno število vseh kazalcev in čeprav se stvari še dodatno zapletejo, če upoštevamo še njihovo dodatno usklajevanje, pa je očitno, da to ugotavljanje ni v neposredni zvezi z anticipiranjem delovanja, temveč je bolj samo sebi namen oz. je predvsem v interesu planskih služb. Planira se bolj zaradi tega, kar je to predvideno z zakonom, ker se mora. Ker so plani nastali iz političnih ozirov, so po pravilu tudi ekonomsko nerealni. Primer – enoletni plan za leto 1984 je predvideval v Sloveniji 25 % inflacijo, dejansko pa je bila približno 60 %. Drug primer – direktor zveznega planskega komiteja je zahteval, da je stopnja rasti proizvodnje za celotno državo večja kot za katerokoli posamično republiko. To je argumentiral s tem, da je stopnja rasti tako ali tako določena s sporazumom.²⁵⁾

V 80. letih se poskuša normativni sistem, ki je državo privedel v krizo, s parcialnimi ukrepi ohraniti. Državna intervencija je šla predvsem v dveh smereh – v zmanjševanje osebne potrošnje (35 % padec osebnih dohodkov v 80. letih; le približno 10 % družbenega proizvoda gre za osebne dohodke, v razvitih deželah pa do 25 %)²⁶⁾ ter sprostitev cen (kar je vodilo v nenadzorovano inflacijo). Gre za primer političnega voluntarizma, ki se »bojuje« proti sistemu političnega voluntarizma, seveda v imenu vzpostavljanja delovanja »objektivnih ekonomskih zakonitosti«, pri čemer pa je imperativno, da mora ostati sistem globalnega samouravnega planiranja nespremenjen.

Tako je konec leta 1980 veljalo, da so TOZDi razpolagali samo s 30 % novoustvarjene vrednosti. Ostalih 70 % pa je že bilo porazdeljenih z zakonskimi, pogodbenimi, dogovorjenimi in sporazumnimi obveznostmi med tiste politične centre, ki se borijo za uveljavitev tržno-blagovnih odnosov.²⁷⁾ Da gre za trend, ki se nadaljuje tudi kasneje, nam kažejo podatki o delu dohodka, ki pripada OZD (akumulacija, čisti OD in sklad skupne porabe ter del dohodka za delovno skupnost: leta 1982 62,9 %, leta 1983 60,1 % in leta 1984 59,0 %.²⁸⁾

SKLEP

Neprestana normativna elaboracija sistema ne odraža dinamičnega družbenega razvoja (mnoge države, ki so se razvijale prav tako hitro ali še hitreje, so bile normativno stabilnejše) niti ne predstavlja neke značilnosti socialističnih dežel (ki so prav nasprotno često

normativno izrazito rigidne), ampak odraža krizo legitimitete naše Partije po sporu z Informbirojem. Na eni strani stara legitimitetna osnova še ni bila presežena na kognitivnem in afektivnem nivoju, na drugi strani pa izgleda, da vsebuje nova legitimitetna osnova, samoupravljanje, v sebi neke inherentno destabilizirajoče potenciale, ko včasih intencionalno in še bolj pogosto na neintencionalnem nivoju spodbuja avtonomno in še bolj sistemsko nepredvidljivo delovanje.

Kakorkoli že, prav v Jugoslaviji je to nasprotje med Partijo kot nosilcem vizionarske transformacije celotne družbe ter na drugi strani tendencami po tržno-blagovnih odnosih in zgolj planiranju bodočnosti, tendencami, ki se pojavljajo tako znotraj kot izven Partije, mnogo bolj očitna kot v drugih socialističnih deželah.

Gre za »zero-sum game«, v kateri se Partija konstituira kot vladajoča politična sila, ki ima monopol na definiranje institucionalnih oblik temeljnih odnosov v družbi, s čimer se tudi konstituira kot dominantna družbena sila. Če bi se odpovedala svoji ideološko ekskluzivni poziciji, bi s tem spremenila tudi naravo dominantnih družbenih odnosov. Dilema, ki se znotraj Partije pojavlja že desetletja, namreč: ali Partija kot vladajoča sila ali zgolj kot vodilna subjektivna sila v družbi, ta dilema se lahko pojavila v teoriji, nikoli pa v politični praksi. Prav isto velja tudi za katerokoli drugo socialistično deželo, le da se tam to vprašanje ne postavlja tako pogosto. Le v primeru vladajoče Partije postanejo politične aspiracije neke kognitivne elite tudi dominantni razvojni cilji celotne družbe.

Planiranje bodočnosti zamenja ustvarjanje vizije novega človeka in sveta. Na osnovi normativne konstrukcije se poskuša oblikovati sedanji svet. Tudi kadar se priznava, da je realizacija cilja še oddaljena, se regulacijski mehanizmi za njegovo realizacijo aplicirajo že v sedanjosti. Tako se v praksi pojavlja gnezdenje treh sistemov, in s tem tudi treh oblik regulacije – normative samouprave (v drugih deželah socializma pa druge na osnovi drugih ideoloških legitimitetnih osnov), ki ima nekatere nameravane in še več nenameravanih posledic: tržne, ki deluje predvsem na mikro nivoju ter v sivi ekonomiji, sicer pa je potlačena in deluje zelo deformirano; in naturalne, ki postaja v pogojih krize in padajočega življenjskega standarda vse bolj ključna za preživetje vedno večjega števila ljudi.

1) Claus Offe: »Razmišljanja i hipoteze o problemu političke legitimacije«, *Gledišta* 5–6, str. 47–48

2) Francisco R. Sagasti: »Towards a New Approach For Scientific and Technological Planning«, *Social Science Information*, vol. 12, 1973, No. 2

3) Gregor Tomc: »Marksistička ideologija i duh realnog socializma«, *Sociologija* 1–2, 1985

4) F. A. Hayek: *The Road to Serfdom*, Routledge & Kegan Paul, 1979, str. 36

5) J. M. Keynes, v »Western Intellectuals and Communist States«, *Problems of Communism*, may-june 1982, str. 80

6) T. Baumgartner, T. Burns, P. De Ville: »Autogestion and Planning«, presented at the *2nd International Conference of Participation, Workers' Control and Self-Management*, Paris, 1977

7) Ghita Ionescu: *The Politics of the European Communist States*, F. A. Praeger, 1967, str. 52–55

8) Irwin Kristol: *The Disaffection from Capitalism – A Theological Inquiry*, Washington D. C., 1979, str. 15–29

9) Dennis Rusinow: *The Yugoslav Experiment 1948 – 1974*, University of California Press, 1978

10) Stane Saksida, Vesna Bošnjak, Duško Sekulić, Tom Burns: *Comparative Perspectives on Planning in Yugoslavia*, ISU, neenakost v Jugoslaviji«, *Nova revija* 9 in 10/11, 1983

11) Gregor Tomc: »Enakost in neenakost v Jugoslaviji«, *Nova revija* 9 in 10/11, 1983

12) Edvard Kardelj: *Spomini*, DZS, 1980, str. 132–137

13) Edvard Kardelj: *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, DZS, 1972, str. 12

14) Stane Kavčič, v Igor Bavčar, Srečo Kirn, Bojan Korsika: *Kapital in delo v SFRJ*, KRT, 1985, zadnja stran

- 15) Vladimir Bakarić: »Strah od tržišta«, *Danas*, 15. 1. 1985, str. 17
- 16) Branko Horvat: *Politička ekonomija socializma*, Globus, 1982, str. 168
- 17) Cyrus Ardalan: »Workers' Self-Management and Planning: The Yugoslav Case«, *World Development*, vol. 8, 1980, str. 623–638
- 18) Janez Jerovšek, Josip Županov: »Integracijski procesi v gospodarstvu«, v *Sociološki susreti '83: Integracioni i dezintegracioni procesi u jugoslovenskom društvu*, Knjižnica FSPN, 1983, str. 61
- 19) Emil Milan Pintar: »Pristup projektovanju Slovenija 2000. godine«, Naučni skup *Sušтина, metoda i značaj budućnosti*, Subotica, 1983.
- 20) B. Jović, v Vladimir Goati: »Jedinstvo SKJ – preduslov društvene integracije«, *Sociološki susreti '83*, Knjižica FSPN, 1983, str. 142
- 21) Bojana Jager: »Dosedanji ukrepi so le zavrli neugodne tokove«, *Delo*, 11. 6. 1983, str. 1
in
Najdan Pasić, v Djorgović Momčilo: »Stari odnosi u novom ruhu«, *Danas*, 4. 1. 1983
- 22) Albin Igličar: »Vpliv zvezne pravno-normativne dejavnosti na integracijske procese v jugoslovanski družbi«, *Sociološki susreti '83*, Knjižnica FSPN, 1983, str. 387
- 23) Konzorcium ekonomskih instituta: *Dugoročni razvoj Jugoslavije 1980–1985–2000*, Beograd, 1984, str. 77
- 24) Igor Bavčar: »Ustavna šibkost državnega udara«, *Mladina*, 10, 1985
- 25) Iztok Jurančič: »Poti in razpotja planerjev«, *Gospodarski vestnik*, no. 41, str. 14–16
- 26) Helena Kos: »Delo je pri nas prepoceni«, *Delo*, 7. 2. 1985, str. 2
- 27) M. Kučan, V. Bavčar, Kirn, Korsika: *Kapital in delo v SFRJ, KRT*, 1985, str. 93
- 28) *Finančni rezultati gospodarstva v letu 1984 po zaključnih računih OZD*, Gospodarska zbornica Slovenije, str. 2